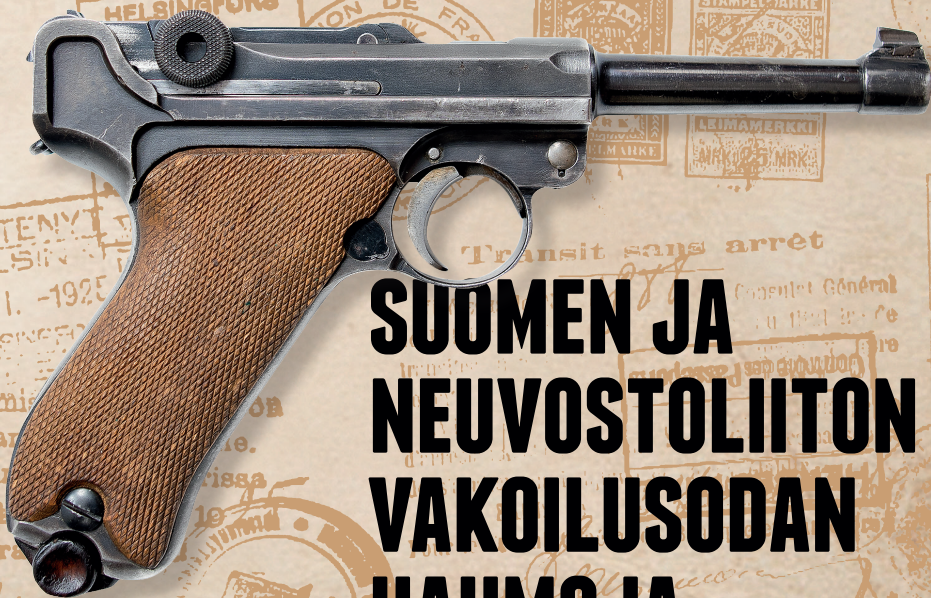

Jukka Rislakki

SAATAN KUOLLA JO RAJALLA

SUOMEN JA
NEUVOSTOLIITON
VAKOILUSODAN
HAHMOJA

DOCENDO

Jukka Rislakki

SAATAN KUOLLA JO RAJALLA

Suomen ja Neuvostoliiton
vakoilusodan hahmoja

DOCENDO

Copyright © Jukka Rislakki ja Docendo 2021

Tämän teoksen tekstin jäljentäminen ilman lupaa painamalla, monistamalla, skannaamalla tai muilla tavoin kielletään tekijänoikeuslain mukaisesti.

Kansi: Matti Vartiala
Taitto: Keski-Suomen Sivu Oy

Kustantaja:
Docendo Oy, Jyväskylä
puh. 044 7270 250
info@docendo.fi
www.docendo.fi

ISBN 978-952-291-995-3
Livonia Print 2021

Sisällysluettelo

Saatteeksi	9
Lyhenteitä ja termejä	13

OSA I

Räjäyttäkää Lubjanka!	17
I Näyttämö	19
II Operaatio Trusti	41
III Opperput ja Maria	63
IV Kohtalonvuosi 1927	137
V Näytelmä jatkuu	201

Osa II

Tuhotkaa Suomen vakoojakoulu!	251
I Koulu	253
II Jurcënsien tarina	263
III OMSBON – Sudoplatovin erikoisjoukko	269

Osa III

Silloin ja nyt	285
----------------------	-----

Viitteet	289
Henkilöhakemisto	317

Kaikki aikakaudet tarvitsevat omia juudaksiaan,
kaikki tiedustelupalvelut tarvitsevat lankeavia enkeleitä,
ja jokaiseen enkeliin sisältyy lankeamisen mahdollisuus.

– Leikola: *Uuden maailman katu*

Salahankkeet karkaavat aina johtajiensa käsistä.

– Calvino: *Jos talviyönä matkamies*

Mutta Helsingin paikka luvattiin minulle!
Olen opiskellut suomen kieltäkin kolme vuotta!

– Sorkin–Nichols: *Charlie Wilson's War*

Saatteeksi

Opperput, Maria ja Villi.

Tämän kirjan päähenkilöt kuuluvat Suomen historian sala-peräisiin hahmoihin, jotka ovat kauan askarruttaneet tutkijoita ja joista suuri yleisö tietää tuskin mitään. Heistä on meillä kirjoitettu vähän, eikä heidän lopullista kohtaloaan ole tiedetty.

Molemmat miehet ja toiseen heistä liittynyt nainen – Maria – vaikuttivat Suomen ja Neuvostoliiton välisen julistamattoman vakoilusodan kulkuun. Harkitessani heitä kirjan päähenkilöiksi tajusin pian, että sattumoisin molemmat miehet olivat latvialais-syntyisiä. He eivät kuitenkaan toimineet Latviassa eivätkä Latvian puolesta vaan palvelivat aivan muita isäntiä kuin tätä pientä Baltian maata. Se kertoo osaltaan siitä, miten kansainvälinen, globaali oli (ja on) tiedustelun ja vakoilun maailma.

Oman lukunsa olisi näin ollen tietysti ansainnut myös Marija-Emma Šüle, suuren vakoilujutun eli Vilho Pentikäisen jutun latvialainen päähahmo. Hänen tarinansa olisi tuonut kirjaani 1920- ja 1940-lukujen lisäksi myös 1930-luvun. Martti Backman ehti kuitenkin julkaista hänestä varsin tyhjentävän teoksen (*Vakoojat*, Gummerus) jo 2017.

Ilman toista kohtalokasta naista – venäläistä Mariaa – ei tarina sittenkään olisi täydellinen. Siispä, kirjan päähenkilöt: Opperput, Maria ja Villi.

Ensimmäisestä hahmosta, Opperputista, sekä terroristeista ja operaatio Trustista pystyin kirjoittamaan pitkäkhkön artikkelin ehkä ensimmäisenä Suomessa jo neljä vuosikymmentä sitten, kun EK-Valpon arkisto ei ollut vielä avoinna tutkijoille. Silloinen työantajani *Helsingin Sanomat* jätti kirjoitukseni julkaisematta. Muistaakseni tarjosin sitä turhaan myös *Suomen Kuvalehdelle*. Siitä lähtien Opperput on pyörinyt mielessäni, ja kirjassani *Eritäin salainen. Vakoilu Suomessa* (Love Kirjat 1982) sivusin hänen tapaustaan. Tohtoriksi väitellyt Aleksi Mainio toteaa omassa tutkimuksessaan, että olin tämän ”tutkimusalan tienavaaja”; kirjani oli kuulemma yksi ”käännekohta suomettuneeksi kuvatun maan historiankirjoituksessa”.¹

Operaatio Trustista on kirjoitettu sananmukaisesti sadoissa kirjoissa ja artikkeleissa, mutta täyttä selvyyttä asioihin ei ole saatu. Ulkomailla on julkaistu monenlaisia tutkimuksia ja tulkintoja tapahtumista – jonkin verran epäuskottavaa satuakin samoin kuin ilmeistä disinformaatiota. Meillä operaatio Trustiin ovat minun jälkeeni paneutuneet ja aiheesta kirjoittaneet muun muassa tutkijat Johanna Pankakoski, Aleksi Mainio ja Eleanora Joffe, ja aikoinaan myös – ilman minkäänlaisia lähdetietoja – Ali Alava. Heidän teoksensa löytyvät lähdeviitteistäni.

Tässä kirjassa käytetään tiettävästi ensi kertaa rinnakkain suomalaisia, venäläisiä, puolalaisia, latvialaisia, virolaisia ja länsimaisia lähteitä. Niiden avulla yritän luoda uudenlaisen, entistä selkeämmän ja tarkemman kuvan Opperputista ja koko operaatio Trustista. Opperputin elämä ja kohtalo todistavat, että todellisuus on tosiaan – kuten joskus sanotaan – taruakin ihmellisempää.

Kolmas tämän kirjan päähenkilöistä, ”Villi Jurtsen”, kiehtoi häntäkin mieltäni vuosikymmenet sen jälkeen, kun huomasin lyhyen maininnan hänestä Jukka Mäkelän kirjassa *Salaisen sodan saatosta* (1965). Löydettyäni Venäjältä hänen sukulaisiaan alkoi ”Villin” arvoitus avautua.

Molemmille miehille viimeinen erikoistehtävä koitui kuolemaksi. Opperput kuoli 31-vuotiaana, Jurtsen luultavasti vuoden vanhempana.

Tietysti kerron monista muistakin kiinnostavista hahmoista, joiden tiedot risteytyivät kirjani päähenkilöiden kanssa. Yritän selvittää perinpohjaisesti muun muassa sen, miten varsinaisen ”jamesbondin”, mestarivakooja Sidney Reillyn, huima ura päättyi Suomessa järjestettyyn ansaan.

Keväällä 2020 tutkimustyöni uhkasi pysähtyä, kun jäin pandemian vangiksi kotiini Jūrmalaan. Aleksi Mainio suostui silloin ystävällisesti näyttämään kipeimmin tarvitsemiä dokumenttien kopioita Kansallisarkistosta. Kun ulkoministeriön arkisto pysyi muita arkistoja kauemmin tutkijoilta suljettuna 2020, järjestettiin minulle sinne vähäksi aikaa oma työtila, jossa sain lukea papereita.

Kiintoisia asiakirjoja sain entisiltä Valtiollisen poliisin virkailijoilta haastatellessani heitä useita vuosikymmeniä sitten. Ehtona oli, että luovutan alkuperäiset arkistoon kopioituani ne. Ehdon olen täyttänyt.

Olen kiitollinen avusta erityisesti seuraaville: Jānis Dāvids, Lazar Fleishman, Carl-Fredrik Geust, Andrejs Gusačenko, Diāna Jance, Ēriks Jēkabsons, Laila Jurcēna, Irina Jurtsen, Hilikka Koskela, Ilpo Lagerstedt, Eduards Liekna, Aleksi Mainio, Emmi Martin, Johanna Pankakoski, Vladimir Panschin, Pasi Pirttikoski, Mikko Porvali, Marta Rauska, Heidi Ruotsalainen, Markku Ruotsila ja Aimo Ruusunen. Suomen tietokirjailijat ry tuki kirjan kirjoittamista apurahalla.

Jūrmalassa joulukuussa 2020
Jukka Rislakki

Lyhenteitä ja termejä

BfV – Länsi-Saksan suojelupoliisi

BRP – Venäläisen totuuden veljeskunta, *Bratstvo Russkoj Pravdy*

CIA – USA:n keskustiedustelupalvelu

EK – Etsivä Keskuspoliisi

Eserrät – sosialistivallankumoukselliset

FSB – KGB:n seuraaja Venäjällä

GPU – Valtion poliittinen hallinto (Neuvosto-Venäjän poliittinen poliisi), *Glavnoe Polititšeskoe Upravlenie*

GRU – Neuvostoliiton sotilastiedustelu

INO – Neuvostoliiton tiedustelupalvelun ulkomaanosasto

KGB – Valtion turvallisuuskomitea (1953-)

KRO eli KROOGPU – OGPU:n vastavakoiluosasto

LD – liberaalidemokraatit

MGB – Valtionturvallisuuden ministeriö, *Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti*

MOTsR – Keski-Venäjän Monarkistijärjestö, *Monarhitšeskoe Obdenienie Tsentralnoj Rossij*

MOTsR-Trest tai MOR-Trest – ”Trusti”

Narkomindel – Ulkoasiain kansankomissariaatti

NKGB – Valtionturvallisuuden Kansankomissariaatti

NKVD – Sisäasiain Kansankomissariaatti (ja salainen poliisi)

NSZRiS – Isänmaan ja vapauden suojelun kansallinen liitto,
Narodnyj sojuz zaščity rodiny i svobody

OGPU – Yhdistetty valtion poliittinen hallinto, GPU:n seuraaja

OMSBON – Erillinen moottoroitu jalkaväen
erikoistarkoitusprikaati, *Otdelnaja Motostrelkovaja Brigada*
Osobogo Naznačšenija

OSS – USA:n sotilastiedustelupalvelu

ROA – Venäjän vapautusarmeija, *Russkaja osvoboditel'naja*
armija

ROVS – Venäläinen Yleissotilaallinen Liitto, *Russkij Obštše-*
Voinskij Sojuz

SIS – Britannian *Secret Intelligence Service* (myös MI6)

SMERŠ – ”Kuolema vakoojille”, sotilaallinen vastavakoilu

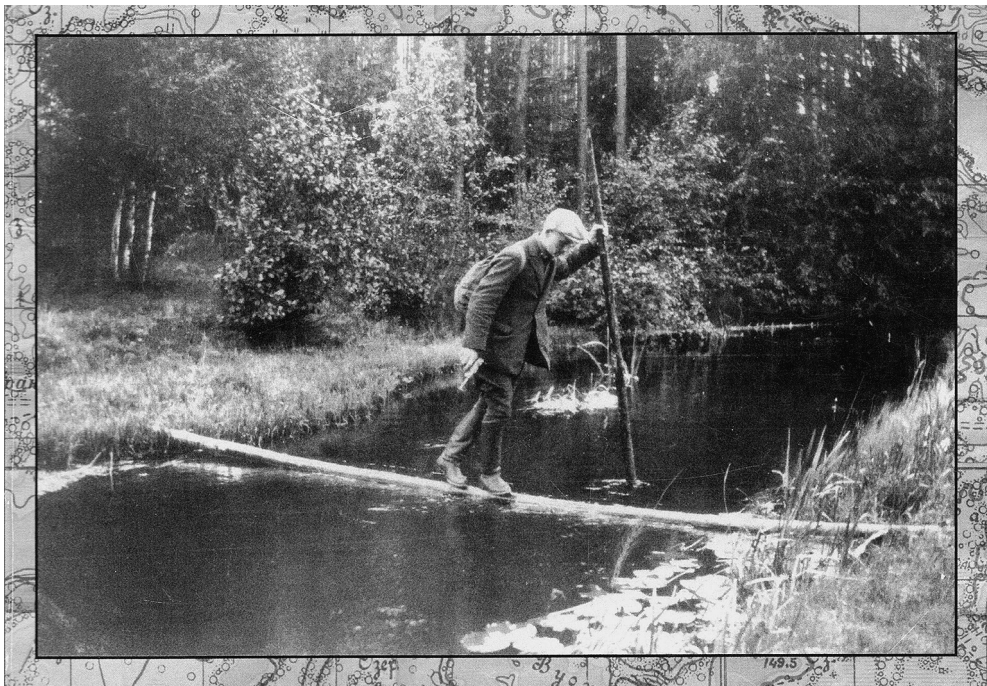
Supo – Suojelupoliisi

Valpo – Valtiollinen poliisi

Vetšeka (VTŠK, Tšeka) – Erikoiskomissio
vastavallankumouksen, keinottelun ja sabotaasin ehkäisemiseksi

VMS – Korkein (tai Ylin) monarkistineuvosto, *Vyššij*
Monarhičeskij Sovet

YE – Yleisesikunta

Yli Rajajoen pistooli kädessä. Joki oli niin vaatimaton, että agentit, salakuljettajat ja pakolaiset saattoivat ylittää sen kahlaamalla tai pitkospuuta pitkin. *Kansallisarkisto.*

OSA I

Räjäyttäkää Lubjanka!

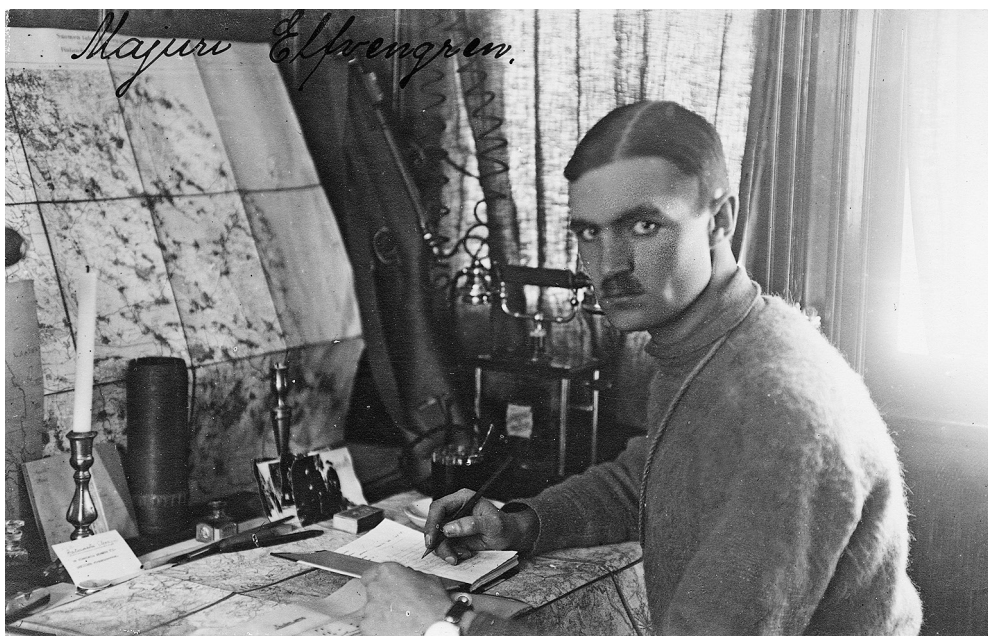
KORKEAVUORENKATU 21

Ulkomaalainen vieras saapuu puolustusvoimien Yleisesikunnan komeaan rakennukseen Korkeavuorenkadulle, entiseen Ohranan taloon, huhtikuun puolivälissä 1927. Aivan vieras tämä 31-vuotias mies ei kaikille toki ole: eräät korkeat upseerit tietävät hänet jo vanhastaan. Hänellä on suhteita Suomen sotilastiedusteluun – liiankin läheisiä, käy pian ilmi.

Mies haluaa kertoa jotain. Maailman lehtien etusivuille päätyvä paljastus on hämmästyttävä ja monia järkyttäväkin.

Mies on Eduard Oppenput. Oikeastaan hänen nimensä onkin kuulemma von Staunitz. Aiemmin se on ollut Kasatkin tai Upenieks. Hänen sanottiin käyttäneen myös nimeä Aleksander Lepelius. Ja Levine. Ja nimiä Kovaljenko, Ivanov, Grekov, Pavel Seljaninov, Spektorski, Rozental, Upelinc, Upelinskis, Upeniec, Pjotr Gratšev, Karl Valin. Ehkä myös Saveljev. Ja jotkut tunsivat hänet peitenimillä Rinks, Ring, Otto ja O-poika. Viimeksi mainittu on suomalaisten tuttujen antama lempinimi.

No, sen verran olikin totta. Hän oli tosiaan Ottovitš, Ottotimisen miehen poika.

Majuri Georg (Yrjö) Elfvingen työpöytänsä ääressä huhtikuussa 1918.

Työväen Arkisto.

I

Näyttämö

On palattava tarinassa tuosta vuodesta melkein vuosikymmenen taa.

Englantilainen konsulaattivirkailija, 30-vuotias Robert Bruce Lockhart matkusti Suomen kautta kuohuvalle Neuvosto-Venäjälle vuoden 1918 alussa. Hän oli Britannian salaisen palvelun avustaja; virallisesti laitos tunnettiin nimellä MI1c, myöhemmin nimellä *Secret Intelligence Service* eli SIS. Kun liittoutuneiden edustajat poistuivat Venäjältä keväällä, Lockhart pysyi ”epävirallisesti” paikallaan Britannian edustajana ja auttoi monia pakenemaan Venäjältä Suomeen.

SIS:n asemapäälliköksi Pietariin Lontoo määräsi Ernest Boyce -nimisen laivastoupseerin, jonka seuraava asemapaikka, vuodesta 1919 alkaen, oli Tallinna. Pian Boyce, koodinimeltään ST2, nimitettiin passitoimiston johtajaksi eli SIS-päälliköksi Helsinkiin. Suomi oli tuolloin Britannian Venäjään kohdistuvan tiedustelun avainpaikka ja koulutuskenttä. Boycen vastuualueena olivat Neuvosto-Venäjä, Baltia ja Skandinavia.

Keväällä 1918 SIS lähetti Lockhartin avuksi Sidney Reilly -nimisen seikkailijan, asekauppiaan, murhaajan, naissankarin, huijarin ja tiedustelupalvelun luutnantin koodinimeltään ST1. Hän saapui ”liikemiehenä” Pietariin, jonka tunsikin hyvin jo ennestään. Suomessa hän esiintyi ”kauppias Bergmanina”. Reillyllä oli monta passia ja henkilöllisyyttä, ”ja jokaiseen niistä kuului eri vaimo”, kuten on sanottu. Hän puhui useita kieliä, jonkin verran suomeakin. Vakoilumaailman legenda Reilly (1874?–1925)

on yksi James Bondin esikuvista. Hän oli alun perin varakkaan venäjänjuutalaisen perheen poika, oikealta nimeltään Salomon (Šlomo) Rosenblum, sittemmin Sigmund Rosenblum.

Monet kirjoittajat ovat epäilleet Reillyn omia ja muiden hänestä kertomia tarinoita, mutta ne voidaan osoittaa paljolti tosi. ”Reilly on aliarvostettu”, sanoo entinen SIS-virkailija, joka oli vastuussa ulkomaantiedustelun arkistosta. ”Kyllä, hän oli jossain määrin lurjus. Mutta salaisena agettina hän oli aivan ylivoimainen!” Länteen loikannut tiedustelukendraali Aleksandr Orlov totesi, että Reilly oli sankari ja ”esikuva, jonka mallin mukaan tiedusteluhenkilökunta pitäisi valita”.²

Vastassaan näillä miehillä oli bolševikkien uusi vastavakoilu-elin Tšekä, jota johtivat puolalaissyntyiset Feliks Dzeržinski (Dzierżyński) ja Vjatšeslav Menžinski (Meżyński) sekä latvialainen Jakov Peters eli Jēkabs Peterss. Kesällä 1918 oli täydessä vauhdissa länsivaltojen edustajien suunnitelma Leninin hallituksen kaatamiseksi; mukana oli Englannin, Ranskan ja Yhdysvaltain diplomaatteja ja agentteja, ja vakoojilla oli kuriirilinja Pietarista Suomeen. Käytettävänä oli miljoonan punnan käteisbudjetti suoraa toimintaa, sabotaasia, lahjuksia ja muuta puuhaa varten, ja lisää antoivat valkoiset venäläiset. Kremlin maineikkaille latvialaisille vartiojoukoille toimitettiin lahjuksena suuri rahasäkki: se oli ”etumaksu kapinasta”, jota lietsoakseen Lockhart lupasi lännen tukevan latvialaisten sotilaiden kotiinpaluuta ja itsenäisen Latvian valtion perustamista. Leninin murhaakin suunniteltiin.

Rahasäkki ja tiedot menivät heti edelleen neuvostoviranomaisille, kyseessä oli nimittäin Tšekan ansa. Tšekä paljasti nyt niin sanotun Lockhartin salaliiton eli ”diplomaattien salaliiton”, jota se itse oli ollut lietsomassa provokaattoreidensa avulla.

Elokuun lopussa Pietarissa syntyi tulitaistelu, kun Tšekä teki ratsiat Britannian edustustoihin siellä ja Moskovassa. Ernest Boyce vangittiin Pietarissa ja Lockhart Moskovassa, mutta

Reilly onnistui pakenemaan valeasun ja väärän passin turvin laivalla Räävelin (Tallinna) kautta Helsinkiin. Hänet tuomittiin poissaolevana kuolemaan samoin kuin Lockhart myöhemmin. Neuvosto-oikeuden päätös kuului: ”Katsottakoon VSFNT:n lakien ulkopuolella oleviksi työtätekevien vihollisiksi ja teloitettakoon ampumalla niin pian kuin heidät tavataan Venäjän alueella.” Kaikkiaan 521 ”vastavallankumouksellista” pidätettiin.

Lockhart oli saanut poistua Suomeen vankivaihtokaupan ansiosta: Britannia vapautti häntä ja Boycea vastaan diplomaatti Maksim Litvinovin, joka Moskovan mukaan oli pidätetty ”kostoksi, ilman syytä”.³

Lockhart, Boyce ja Reilly olivat yhteydessä tunnetun poliitikon, runoilijan ja terroristin Boris Savinkovin maanalaiseen bolševisminvastaiseen järjestöön (SZRiS, Isänmaan ja vapauden puolustamisen liitto, *Sojuz zaščity rodiny i svobody*). SZRiS järjesti epäonnistuneita kapinoita Volgan alueen kaupungeissa vuonna 1918.

Kesällä 1921 Savinkov perusti melkein samannimisen järjestön uudelleen Puolan alueella. Nyt se oli ”Kansallinen liitto”, eli lyhennys oli NSZRiS. Sitä rahoittivat aikansa SIS ja Reilly henkilökohtaisesti, samoin Puola ja Ranska.⁴ Järjestön agentit kulkivat myös Suomen rajan yli, ja sen sissit ja terroristit iskivät Puolasta Valko-Venäjälle. Heitä oli virallisen arvion mukaan noin viisisataa Neuvosto-Venäjän eri kaupungeissakin.

Savinkov oli entinen sosialistivallankumouksellinen eli eseräläinen ja 1917 Venäjän väliaikaisen hallituksen toinen sotaministeri. Kesällä 1904 Savinkov oli järjestänyt sisäministeri Vjatšeslav von Plehwen murhan.⁵ Savinkov, ”tuo kirottu yllyttäjä” ja ”kavala konspiraattori” (*hitryj konspirator*)⁶, oli ohranan ja Tšekan tiiveimmin varjostama ja etsimä henkilö.⁷ Hän oli yksi harvoista ihmisistä, joka olisi erittäin mielellään murhannut sekä tsaarin että Leninin.

Savinkov oleskeli vuodesta 1905 alkaen ajoittain turvassa Suomessa, missä erityisesti sosialistinen papintytär, kirjailija-opettaja Aino Malmberg auttoi häntä. Malmberg lähetti hänelle rahaa Pariisiinkin. ”En koskaan unohda sitä ystävällisyyttä ja hellyyttä, jolla nämä suomalaiset kohtelivat minua”, Savinkov kiitteli aktivisteja muistelmissaan. ”Lainkaan liioittelematta voidaan sanoa, että vain Suomen vapaiden olojen ja näiden mainittujen henkilöiden ansiosta saimme taistelujärjestön jälleen jalkeille.”⁸

Savinkov ja hänen toverinsa Jevno Azef vierailivat Suomessa yhdessäkin. Azefin petoksen paljastuttua 1908 – hän oli ohranan menestynein provokaattori-agentti ja ilmiantaja – Savinkov nousi eserräläisen taistelujärjestön eli terroristien kiistattomaksi johtajaksi.

Suursodassa Savinkov palveli vapaaehtoisena Ranskan armeijassa. Lokakuun vallankumouksen jälkeen hän muuttui neuvostovastaiseksi terroristiksi, mutta hän ei ollut monarkisti vaan demokraatti. Hän oli karismaattinen hahmo ja toisaalta fantasti, jonka ote todellisuudesta alkoi lipsua maanpakolaisuuden pitkityksessä.

Etsivän Keskuspoliisin entisen etsivän Ali Alavan mukaan Sidney Reilly ja Boris Savinkov olivat mukana niin sanotussa Muurmannin Legioonassa ja sen tiedustelutoiminnassa. Legioonan perustivat Murmanskiin ja Arkangeliin paljolti Lockhartin aloitteesta maihin nousseet britit. Kuolemantuomiota paennut Reilly siirtyi pohjoiseen 1918. Reilly (”Kaarlo Rautainen”) ja Savinkov (”Paavo Salonen”) käyttivät hyväkseen Kuolajärven kautta ja edelleen koko Suomen läpi Pietariin asti kulkenutta etappitietä, joka soveltui viestintään ja vakoiluun.⁹

Reillyn mielestä Savinkov oli Napoleon, joka pelastaisi Venäjän, ja auttaakseen tätä hän myi arvokkaan Napoleon-kokoelmansa noin 100 000 dollarilla. Savinkov teki vaikutuksen Winston Churchilliin (kirjassaan *Great Contemporaries* Chur-

chill mainitsi hänet yhdeksi aikakautensa merkittävimmistä ihmisistä), ja hän kävi tapaamassa myös pääministeri David Lloyd Georgea, jopa tämän maaseutuasunnossa.

Sotaministeri Churchillin Savinkov tapasi syksyllä 1919 Lontoossa suomalaisen ystävänsä Otto Brunströmin kanssa. Brunström oli kansainvälinen bisnesmies, C. G. Mannerheimin henkilökohtainen edustaja sekä Reillyn liikekumppani ja salaliittokumppani. Molemmat herrat, Savinkov ja Brunström, olivat ennen Lontoon-matkaa olleet Pariisissa. Siellä oleskeli myös tukea interventiolle Pietariin haalinut valtionhoitaja Mannerheim, joka lupasi varustaa 100 000 sotilasta sotaretkeä varten.

Churchill ajoi kaikin voimin ja kaikin keinoin interventiota, se oli hänen suuri ideansa, ja Suomen rooli oli hänestä siinä keskeinen. Tehtyään tunnusteluja hänen oli kuitenkin ilmoitettava, ettei Britannia voinut auttaa Pietarin-operaatiossa. Brunströmin mukaan venäläistahot olivat valmiit rahoittamaan sitä. Mannerheim jatkoi yhteydenpitoa Savinkoviin, joka oli hänestä paras mahdollinen venäläinen yhteistyötaho, koska hän tunnusti Suomen itsenäisyyden. He neuvottelivat bolševisminvastaisesta toiminnasta myös Churchillin kanssa, jota Mannerheim kävi tapaamassa kahdesti 1919 pyytäen tukea, lainaa ja panssarivaunuja.

Mannerheim sai myös Puolan johtajan Józef Piłsudskin hankkeeseen mukaan. Vielä 1920 Mannerheim, Piłsudski, Savinkov ja Churchill pitivät ajatusta Britannian tukemasta reunavaltojen hyökkäyksestä elossa. Lopuksi Mannerheim valitti Savinkoville, että varojen puute ja Suomen poliitikkojen vastustus estivät häntä toimimasta. Suomessa olleiden venäläisten mobilisointiin saatiin kuitenkin lupa.¹⁰

Savinkov varustautui 1921 Puolan alueella hyökkäämään Neuvosto-Venäjälle Puolan armeijan avulla ja ranskalaisten rohkaisemana. Reilly painosti niin ankarasti Britanniaa myöntämään Savinkoville viisumin, jotta tämä pääsisi jälleen Lontoo-

seen poliitikkoja tapaamaan, että SIS virallisesti katkaisi suhteen-
sa häneen vuonna 1922.

Pietarin konservatoriosta valmistunut pianisti Sir Paul Dukes, agentti ST25, sai aloittaa kaiken alusta: hänet värvättiin yllättäen brittiedustelun päälliköksi Venäjällä 1918–1919. Hänet lyötiin myöhemmin vakoilutyöstä ritariksi. Dukes saapui Helsingin kautta mukanaan neljät väärennetyt henkilöpaperit, joista yhdet todistivat hänen olevan Tšekan komissaari. Tietojaan hän lähetti Helsingin kautta ja kävi aluksi itse raportoimassa Suomessa. Hänellä oli Suomen hallituksen lupakirja, ja hän pyysi ulko-ministeriöltä ja sotaministeriöltä takeet, ettei hänen kuriirejaan ammuta eikä vangita rajalla. Rajamaan komendantti velvoitettiin tottelemaan. Suomalaisella raja-asemalla valepukuinen Dukes sai jokaisella käynnillään uudet väärennetyt paperit ja rahaa, ja rajavartijat saattoivat hänet yöllä Neuvosto-Venäjän puolelle.¹¹

Pian britit siirtyivät Pietarin ja Suomen väliseen salaiseen veneliikenteeseen. Britannian veneet saivat olla Suomen viran-omaisten luvalla laiturissa Terijoella, mistä käsin ne kuljettivat ja huolsivat agentteja ja tekivät iskuja punalaivastoa vastaan. Dukesin olo kävi tukalaksi, ja henkensä kaupalla hänkin livahti maasta yritettyään ensin toistuvasti turhaan paeta Suomeen. Hän seikkaili lopulta Baltian kautta Helsinkiin.¹²

Suomen nuoressa sotilastiedustelussa määräävään asemaan ko-hosivat salahankkeisiin ja suoraan toimintaan tottuneet jääkärit ja aktivistit. Tiedustelu-upseeri Eero Heickell (”Ankarström”), joka oli ollut Saksan sabotaasikoulutuksessa, sai vuonna 1919 toteuttaakseen punalaivaston kaappaus- ja upottamissuunnitelman. Aiemmin keväällä Heickell apureineen oli kouluttanut 35-miehisen nuorten inkerinsuomalaisten joukon, joka lähetettiin ase-in, räjähtein ja polttospriipulloin varustettuina terroritekoihin Pietariin. Heidän oli määrä räjäyttää kaupungin vesi- ja sähkölaitokset ja sytyttää samalla tulipaloja. Ennen lähtöä nuorukaisille luettiin päiväkäsky:

Pietari, jonka omistamiseen ryssät pitivät itseään ainoana oikeutettuna, on kurja mätäpaise inkeriläisessä valtioruumiissa. Se on ryssäläisen saastan keskus, joka ennen pitkää voi tukahuttaa Inkerin tulevaisuuden ja myrkyttää Inkerin kansan elämän.¹³

Kaikki iskut eivät onnistuneet suunnitellusti, mutta räjähdyksiä ja paloja oli joka tapauksessa useita, ja useita paikallisia myös kuoli tai haavoittui. Sabotöörit palasivat turvallisesti Pietarista Suomeen.

Kesällä Heickell taas järjesteli ja koulutti inkerinsuomalaisia itärajalla. Hän tapasi ”monomaanisen seikkailijan” ja monarkistin Georg (Yrjö) Elfvengrenin (1889–1927), josta aktivistien tuella tehtiin pohjoisinkeriläisten vapaajoukkojen komentaja. Aseapua antoi Suomen armeija ja taloudellista tukea muun muassa Savinkov. Elfvengrenin joukoissa palvellut kapteeni Jukka Tirranen värväsi ja lähetti inkeriläisiä vakoojia Yleisesikunnan puolesta yli rajan ja informoi asiasta myös Etsivää Keskuspoliisia. Monet vakoojista katosivat.

Haminassa suomalaisen everstin, kadettikoulun opettajan poikana syntynyt Venäjän armeijan ratsumestari Elfvengren oli ennen Suomeen paluutaan kommentanut Krimin tataarien joukko-osastoa. Hänet oli pidätetty Venäjällä vuonna 1917 epäiltynä hyökkäyshankkeesta keisarinnaa vastaan; samalla olisi kuollut hovineiti Anna Vyrubova, joka kuitenkin pääsi pakenemaan elävänä vallankumouksen jaloista Suomeen. Elfvengren päätettiin karkottaa Vologdan alueelle, mutta helmikuun vallankumous sotki kaiken.¹⁴

Nyt Elfvengrenin vajaan pataljoonan vahvuinen vapaajoukko hyökkäsi ilman Suomen hallituksen lupaa rajan yli ja piti jonkin aika hallussaan pientä aluetta Venäjän Inkerinmaalla. Hyökkäyskäsken antoi aktivistien ydinryhmään kuulunut YE:n tiedusteli-

ja, luutnantti Bertel Osolin, joka hoiti itärajalla yhteyksiä valkoiisiin venäläisiin.¹⁵

Hyökkäys oli ilmeisesti provokaatio, jolla koetettiin ärsyttää Neuvosto-Venäjä vastatoimiin. Elfvengrenin välit aktivisteihin katkesivat pian, ja hän liittyi joukkoineen kenraali Nikolai Judenitšin hyökkäykseen kohti Pietaria. Hän yritti myös agenttiansa avulla värvätä Pietarista kaivertajia ja muita ammatillaisia ruplien väärentämiseksi.

Elfvengren oli ”savinkovilainen” ammattikumouksellinen jo vuodesta 1918, ja 1920 Savinkov nimitti hänet edustajakseen Suomeen ja Baltiaan.¹⁶ Neuvosto-Venäjä vaati Puolaa karkottamaan sekä hänet että Savinkovin, kun maiden välinen rauhansopimus 1921 edellytti savinkovilaisten joukkojen hajottamista ja valkoisten venäläissotilaiden poistamista maasta. Pitkien neuvottelujen jälkeen Puola suostui syksyllä poistamaan maasta Savinkovin veljekset, Elfvengrenin ja joitakin muita. Savinkov kirjoitti Tšekkoslovakian presidentille Tomáš Masarykille:

Kommunistien vaatimuksesta lähetettiin minut ja muutamia ystäviäni pois Varsovasta. Siitä huolimatta säilyi vallankumouksellinen järjestömme Puolassa lähes koskemattomana ja jatkaa toimintaansa samoin kuin alaostomme Suomessa.¹⁷

Niinpä siirryttiin ”maan alle”. Everstiluutnantti Elfvengren järjesti Savinkovin ja puolalaisten rahoittaman tiedustelulinjan Venäjälle, mutta se tuhoutui vuonna 1922. Elfvengren suuntautui yhä enemmän terrorismiin. Vuonna 1926 hän siirtyi itse maanalaissuuteen Venäjälle harjoittamaan vakoilua ja terroria ja kohtasi matkansa pään siellä.¹⁸

Savinkov puolestaan alkoi menettää uskoaan demokratiaan ja kiinnostua Italian johtajan Benito Mussolinin aatteen tapaisista uusista opeista. Pitkässä kirjeessään maanalaisille kannattajilleen

Moskovassa kesäkuussa 1924 Savinkov ylisti Italian fasismia yhteiskunnallisena ratkaisuna. Yksi lukijoista kuulemma huudahti: ”*Eto že nonsens!*” (Tämähän on älytöntä.)¹⁹

EMIGRANTTEJA, VAKOOJIA, TERRORISTEJA

Vakoojien paras reitti Venäjälle ja takaisin kulki Suomen kautta, jonka sotilastiedustelun kerrottiin auttavan brittejä, jos se saisi heidän raporttejaan. Helsinki, ”Euroopan epäterveellisimpiä paikkoja”, oli ”aika touhuinen pieni kaupunki, joka kuhisi elämää ja salavehkeitä”, muisteli Paul Dukes. Se oli huhujen, juorujen ja skandaalien tyyssija, josta venäläiset monarkistit olivat löytäneet rauhallisen turvapaikan. Ja Viipuri se vasta olikin ”oikea ampieispesä”, täynnä pakolaisia, vehkeilijöitä, asiamiehiä ja vakoojia.²⁰

Dukes oli saanut Lontoossa listan Helsingissä asuvista henkilöistä, jotka voivat auttaa vakoilutoiminnassa. Yksi heistä oli johtaja, laivastonkapteeni Nikolai Bunakov, agentti ST28. Toinen oli Pietarissa 1890 syntynyt emigranttiluutnantti Pjotr Sokolov (ST65), josta tuli jo nuorena Dukesin Pietarin-agentti ja jonka britit sittemmin lähettivät Suomeen agenttina nimellä ”Goalkeeper”. Bunakov oli jo Pietarissa tutustunut Ernest Boyceen. Bunakov ja Sokolov olivat Suomeen 1918 emigroituneita ja täällä harvinaisen pitkään vaikuttaneita ammattivakoojia. Molempien elämäntehtävä ja ammatti oli Neuvostoliiton vastainen taistelu.

Sokolov sai Suomen kansalaisuuden, hankki maatilan Terijoelta ja perusti kuriiripalvelun Karjalankannakselle. Urheilumies Sokolov, ”jonka koko Pietari tunsikin jalkapalloilijana”, oli Suomen sotilastiedustelun pitkäaikaisin ja epäilemättä arvokkain venäläinen asiamies.²¹ Vuonna 1927 julkaistujen neuvostotietojen mukaan²² Sokolov oli ”usein” vuosina 1922–1927 lähettänyt rajan yli vakoojia ja antanut heille aseita, rahaa ja väärät pape-

rit. Hän auttoi myös satoja valkoemigrantteja rajan yli Suomeen, pakeni kerran kiinni jäätyään itsekin venäläisestä vankilasta ja toisen kerran hiihti takaa-ajajiaan pakoon meren jäällä. ”Kulki aina kaksi Browningia mukanaan” ja lähetti ”tiedustelijoita yli Suomenlahden; kesällä veneillä, talvella hevosilla tai hiihtäen”. Häntä avustivat ”salakuljettajat, kalastajat ja hevoskauppiat”.²³

Nikolai Bunakov oli vakoilumaailman kettu, jonka isä oli aatelista, ukrainalainen kenraali. Hän eli Helsingissä huomiotta herättävän hyvin. Kun ei kuulemma ollut varaa varsinaisesti palkata häntä SIS:ään, antoi Boyce summan, jolla Bunakov pääsi osakkaaksi venti- ja tuontiliikkeeseen. Hän oli johtaja Oy Economic Ab -firmassa, jolla oli haarakonttori Viipurissa. Yhtiö mahdollisesti osti ja myi vakoilutietoja. Neuvostotietojen mukaan Bunakov auttoi maksusta ruotsalaisen teollisuuspohatan Gustav Nobelin ”haaraosastoa Suomessa, joka harjoitti taloustiedustelua ja sabotaasia Neuvostoliiton öljykentillä”.²⁴

Bunakovista on säilynyt Etsivän Keskuspoliisin (EK) pape-reissa tämä luonnehdinta: ”Mielipiteiltään Bunakov on valkoi-nen tai paremmin sanoen musta.” Hänellä oli kiinteät suhteet SIS:n passitoimistoon ja Suomen yleisesikuntaan – ja lisäksi myös Savinkoviin, Reillyyn ja emigranttijärjestöihin. Viimek-si mainittujen takia hänet karkotettiin epäluotettavana Kan-nakselta Raumalle ja kerran kokonaan pois Suomesta, jolloin hän toimi väliaikaisesti Tallinnasta käsin. Bunakov haki useita kertoja Suomen kansalaisuutta – turhaan, vaikka suositelijana oli Britannian lähetystö. Hän piti radioyhteyttä Lontooseen, ja hänen hieno kotinsa Villa Maexmontan Lauttasaaressa oli mo-narkistien ja vakoojien läpikulkupaikka, kuumeisen toiminnan tukikohta.²⁵

Jo kenraalimajuri Oscar Enckellillä, joka oli Yleisesikunnan päällikkö, vuoteen 1924, oli hyvät ja läheiset suhteet emigranttei-hin ympäri Eurooppaa. Enckellillä oli vankka kokemus sotilas-

tiedustelusta tsaarin armeijasta. Hänen johdollaan YE kaikesa hiljaisuudessa hyväksyi valkoemigranttien tiedustelu- ja sabotaasitoiminnan ja hankki tiedustelutietoa tätä kautta.²⁶

Paroni, kenraaliluutnantti Pjotr Wrangel nimitettiin Venäjän sisällissodan lopussa 1920 kaikkien valkoisten joukkojen ylipäälliköksi – liian myöhään, voinee sanoa. Maanpaossa Balkanilla hän piti armeijansa muodostelmissa jopa kolme vuotta odottamassa sopivaa hetkeä. Se oli bolševikeille vakava uhka. Vähitellen Wrangel tajusi, että peli oli menetetty ja että nyt vain vahvan, yhdistävän johtajan – lue: Wrangelin itsensä – oli yritettävä pitää emigrantit koossa odottamassa kotiinpaluuta mahdollisesti neuvostohallituksen luvalla.

Wrangel ei ollut monarkisti eikä ajanut tsaarinvallan palauttamista. Hän kielsi politikoinnin upseereiltaan: hänen alaisuudessaan saisivat palvella vain epäpoliittiset sotilaat. Monet tervehtivät ilolla tätä Wrangelin julistusta syksyltä 1923. ”Helsingin venäläisen nuorison piiri” antoi tällaisen lausunnon:

Emme ole monarkisteja pelosta vaan omantunnon syistä –
– Mutta joka tapauksessa me – – haluamme pysytellä monarkististen ryhmien vaikutuksen ulkopuolella – – Olemme vakuuttuneita siitä, että kaiken ennen vallankumousta vallinneen palauttaminen voimaan, etenkin, jos siihen liittyy kosto, ei voi tuoda mukanaan muuta kuin uusia verivirtoja ja uuden kapinan.²⁷

Wrangel perusti syyskuussa 1924 Venäläisen yleisen sotilaallisen liiton (ROVS, *Russkij Obštše-Voinskij Sojuz*), joka oli ”nikolai-mielinen” eli tuki suuriruhtinas Nikolai Nikolajevitšia. Se oli veteraanijärjestö, joka avusti köyhtyneitä upseereita, järjesti harjoituksia, julkaisi lehtiä ja oli samalla jonkinlainen Venäjän kunnialle pyhitetty uskonnollis-sotilaallinen veljeskunta. Toi-

minnassaan ROVS turvautui myös konspiratiivisiin keinoihin – vakoiluun ja propagandaan – mutta terrorin ja salamurhien kannattaja Wrangel ei ollut.

ROVS oli suurin venäläisjärjestö Euroopassa, sillä oli enimmillään noin 35 000 jäsentä. Se laski muun muassa Suomen ja Puolan pääesikuntien varaan toiminnassaan, ja liitolla oli Suomessa osasto, jonka puheenjohtajana toimi ye-eversti M. N. Arhipov. ROVSin asiamiehet kulkivat eteläisen Suomen läpi salateitse itärajan taa ja sieltä takaisin Eurooppaan.²⁸

ROVSin piirissä toimi salainen taistelu- ja tiedustelujärjestö, jota johti Pariisissa asuva, väkivaltaista linjaa ajava kenraaliluutnantti Aleksandr Kutepov (1882–1930). Etsivän Keskuspoliisin päällikkö Esko Rieki (1891–1973) varoitti Rudolf Holstia keväällä 1926, että Königsbergissä toimi ”laajaa vakoilua ja valkoista terroriakin harjoittava Nikolai Nikolajevitšiläinen järjestö”.²⁹

Nikolain edustaja ja Kutepovin tiedustelupäällikkö Suomessa oli Eugén Högström, entinen Venäjän armeijan suomenruotsalainen kenraalimajuri, puna-armeijassakin palvellut. Högström (”Truženik” eli Raataja) tarjosi palveluksiaan monelle suunnalle, ja hänen tuntosarvensa ulottuivat Moskovaan asti. Kiitos hänen kenraali Kutepov sai solmituksi suhteet Etsivään Keskuspoliisiin ja Yleisesikuntaan.

Högström asui Helsingissä mutta vietti paljon aikaa huvilassaan Kuokkalan (Repino) kylässä Terijoella pyörittäen erityisen asiantuntevana pidettyä tiedusteluverkostoa. Huvilaa käyttivät etappina Bunakov, Savinkov, Reilly ja Elfvengren, ja Bunakov teki parhaansa pumpataakseen tietoa asioista hyvin perillä olleelta kenraalilta. Kutepovin suostumuksella Yhdysvaltain, Britannian, Ranskan ja ”muutamien reunavaltioiden” tiedustelupalvelut saivat tietoa Högströmin järjestöltä siinä missä Suomen YE:kin.

Lännen tiedustelun auttaminen oli tärkeää rahoitusmielessä. Ranskalaisia kiinnosti sotilaallinen tieto, amerikkalaisia taloudel-

linen. Högströmin agentit saivat heiltä jokaisesta rajan yli suuntautuneesta ”keikastaan” 2 000–4 000 markkaa riippuen tehtävän vaikeudesta ja suomalaisten osallistumisasteesta.

Högström kuoli 1926 vain 54-vuotiaana. Jotkut epäilivät myrkytystä, mutta todennäköisiä syitä olivat sairaudet, hermojännitys ja heikko sydän. Bunakov oli hänen seuraajansa Nikolain edustajana.³⁰

Högströmin ”uhkarohkeat asiamiehet matkustelivat ahkerasti laajassa Neuvostoliitossa ja palasivat aina ehjin nahoin arvokaine tietoineen – Kokien uskomattomia seikkailuja – ja raivoisan GPU:n johdon kiihkeästä ajojahdista huolimatta he eivät koskaan paljastuneet”. Valtiollisen poliisin sponsoroima kirja totesi heistä kuitenkin:

Vaikkakin heidän joukossaan kieltämättä oli rohkeita miehiä, niin suurin piirtein heidän työnsä tulos oli kuitenkin suhteellisen vähäarvoista, kuten yleensä kaikki muukin, mihin slaaviroituiset venäläiset emigrantit ryhtyivät. Sitä paitsi nämä emigrantit riitelivät taukoamatta keskenään.³¹

Lisäksi, kuten kirjassa lainattu Valpon asiantuntija totesi, ”missä kolme venäläistä kokoontuu keskustelemaan politiikasta, voi melko varmasti päätellä yhden heistä olevan tshekisti”.

Suomalainen kenraaliluutnantti Karl Torsten Wadenstjerna oli teloitettu poikineen Pohjois-Venäjällä 1920 molempien jäätyä punaisten vangiksi. Hänen tyttärensä Nathalie Glavatskaja-Wadenstjerna, jonka everstipuoliso teloitettiin myös, oli yksi Högströmin avustajista. Rouva lähti 1923 Pietariin järjestelmään omaisuuskysymyksiä ja onnistui siellä sopimaan siitä, että sotilaspiirin käskyjen kopiot annettaisiin suomalaisille kuukausikorvausta vastaan. Sotilaspiirin komentaja oli hänen miehensä vanha asetoveri ja komentajan vaimo hänen ystävänsä tyttö-

koulusta. Komentaja kuulemma kieltäytyi auttamasta mutta hänen esikuntapäällikkönsä ei.

Vanha tiedustelija Toivo Salokorpi vahvistaa, että 1920-luvun alkupuolella todella saatiin puna-armeijan salaisia käskyjä Suomeen. ”Tiedustelumme Raudun-alaosasto solmi ainutlaatuisen salayhteyden” Pietariin, josta tulleet käskyt kopioitiin ja palautettiin. Lähettäjä käytti peitenimeä ”Korrespondent”, eikä hänen henkilöllisyytensä Salokorven mukaan paljastunut. Palkkioina suomalaiset maksoivat 10 000 markkaa kuussa. Pian he jo esitivät lähettäjälle valituksen, sillä saatu tieto oli vähäarvoista, ja joukossa oli selvästi disinformaatiotakin.³²

Pietarissa syntynyt kenraalimajuri Severin Dobrovolski, tärkein emigranttijohtaja Suomessa, oli YE:n avustaja sekä Bunakovin ja Sokolovin tavoin myös EK:n tiedustelutoimiston agentti tai ainakin yhteistyökumppani. Dobrovolski perusti Viipuriin tietotoimiston, joka loi Kannakselle tiedusteluverkoston. ROVS yritti soluttaa agenttejaan itään hänen kanaviensa kautta.

ROVS toimi Suomessa salaseurana, tosin Etsivän Keskuspoliisin valvonnassa. EK:n salaisen toimisto VIII:n johtaja oli YE:stä siirtynyt Jalmari Sinivaara (ent. Sillman) eli ”Sky” alias ”Juri Sikorski”, joka hankki – paljolti rahan avulla, vasikoita palkkaamalla – melkein kaikki EK:n tiedot emigranteista. Tämä 1925 perustettu tiedustelutoimisto sijaitsi hänen kotonaan Yrjönkadulla. Leningradin radio ilmoitti kuulijoilleen ”ohranan salaisesta huoneesta Yrjönkadulla” ja kehotti pitämään sitä silmällä. ”Tieto oli oikea. Meitä valvottiin”, totesi EK-Valpon entinen toimistopäällikkö Freedy Kekäläinen haastattelussani 1981.³³

Vuonna 1920, kun Britannia jo keskusteli suhteiden normalisoinnista Neuvosto-Venäjän kanssa, Reilly ja Dukes kiersivät Itämeren maissa SIS:n toimeksiannosta värväten vakoojia kansainväliseen itäeurooppalaiseen verkostoon. Yleisesikunta antoi SIS:n värvätä avustajia Suomessa ja lähettää heitä rajan yli,

ja samanlainen etuoikeus näyttää olleen myös Puolan ja Ranskan tiedustelupalveluilla. Ali Alavan mukaan Reilly ja Savinkov vierailivat Helsingissä vuosina 1921 ja 1923 Högströmin ja Bunakovin luona sekä YE:ssä ja EK:ssa. Kapteeniksi kohonneen Reillyn kerrotaan vierailleen ainakin vuosikymmenen alussa ennen Riekin päällikköaikaa EK:ssa, ehkä jopa neuvonantajana.³⁴

Oikein tai väärin, bolševikit pitivät Reillyä, Savinkovia ja Elfvengreniä maansa vaarallisimpina vihollisina. Reilly kuulemma luki kenraali Kutepovin näiden päävihollisten joukkoon. Juuri Elfvengren kutsui Savinkovin vuonna 1921 kuukaudeksi Helsinkiin. Ulkoasiainkomissaari (ministeri) Georgi Tšitšerin toimitti Suomelle sen jälkeen jyrkän nootin sen vuoksi, että Suomen hallitus oli myöntänyt maahantuloviisumin ”valkobanditti Savinkoville”. Yhdessä Elfvengren ja Savinkov suunnittelivat murhia ja terroria Venäjällä ja sen ulkopuolella.³⁵

Savinkovin ja Reillyn kelkassa Elfvengren oli monessa mukana – ainakin Neuvostoliiton salaisen poliisin GPU:n tiedoista päätellen. Seuraavassa on kyse kevästä 1922, jolloin oli saatu tietää, että Tšitšerin pysähtyi Berliinissä matkallaan Genovan konferenssiin.

Tärkein rooli annettiin Elfvengrenille. Hänen piti ampuu Tšitšeriniä ja tämän saattueen jäseniä asemalla. Saksalaiset kuitenkin ilmeisesti tajusivat, ettei kaikki ollut kunnossa, ja olleen haluttomia Genovan konferenssin aattona huonontamaan suhteita Neuvosto-Venäjään tekivät kaikkensa, jotta Tšitšerin olisi turvassa. Hyökkäys ei onnistunut. Sitten Reilly sai uutta tietoa – Berliinissä oleskeli kaksi Maksimia, ulkoasiain varakomissaari Litvinov ja kirjailija Gorki. Päätettiin tehdä isku heitä vastaan teatterissa. Elfvengrenille ja hänen miehilleen ostettiin liput Unter den Lindenin teatteriin. Litvinov ja Gorki kuitenkin poistuivat loosistaan katsomatta esitystä loppuun.³⁶

Murhahankkeessa oli mukana myös kolme Savinkovin lähettämää avustajaa, mutta johtohahmo oli Elfvengren. Murhiin oli yllättänyt Benito Mussolini, ja Gustav Nobel tarjosi neuvostotietojen mukaan savinkovilaisille kuukausipalkkaa ”terroristiseen työskentelyyn”. Taustalla vaikutti Berliinissä asunut emigrantti, kokenut vakooja Vladimir Orlov.

Saavuttuaan maaliskuussa Berliiniin vääriillä passeilla miehet hankkivat pistoolit ja syanidikapseleita. Ensin he jahtasivat Nikolai Buharinia ja puolalaissyntyistä bolševikkia Karl Radekia löytämättä heitä kaupungista. Elfvengrenin mukaan hankkeen takana oli Sidney Reilly.

Tšitšerin vaihtui kohteeksi huhtikuussa. Savinkovin oikeudenkäynnissä Moskovassa kerrottiin myöhemmin, että kaikki neljä miestä kulkivat ”yötä päivää aseistettuina” Berliinissä odottaen sopivaa tilaisuutta. Isku tiettävästi epäonnistui siksi, että kohde viipyi oletettua kauemmin diplomaattivastaanotolla. Murhaajakandidaatit seurasivat tätä Italiaan asti, missä päätyivät putkaan väärennettyjen passien takia. Elfvengren palasi Pariisiin ja kertoi, että kaikki hankkeeseen myönnetty varat oli kulutettu; tarkempaa tilitystä hän ei suostunut tekemään.

”Berliini oli ensimmäinen yritys tehdä ulkomailla jotain näyttävää emigranttien voimin” ja kaiken kaikkiaan varsin amatöörimäinen hanke. Elfvengren jatkoi silti suunnitelmia, joiden kohteina olivat neuvostodiplomaatit.³⁷

Emigranttijohtajien laskelmien mukaan ulkomailla, pääasiassa Euroopassa, oli yli miljoona venäläistä valkoista pakolaista, joiden keskuudesta voitiin värvätä taistelijoita.³⁸ Monet olivat upseereita ja aatelisia, jotka ylläpitivät taistelukykyään ja hioivat malttamattomina miekkojaan palatakseen Venäjälle kaatamaan sen uutta järjestelmää. Maanpakoa kuviteltiin aluksi vain lyhyeksi välivaiheeksi. Upseereita ajoi kostonhimo ja halu palauttaa oma ja Venäjän ”kunnia”.

Emigranttien elämää Euroopassa, myös Suomessa, leimasivat niukka toimeentulo, eristäytyminen yhteiskunnasta, syrjintä, vainoharhaisuus ja jakautuminen yhä pienempiin poliittisiin ryhmiin. He elivät unelmissaan, ja monet olivat valmiita uskomaan melkein ketä tahansa, joka lupasi valoisampaa tulevaisuutta ja paluuta kotimaahan.

Suomessa kansallisuudeltaan venäläisiä pakolaisia oli huippuvuonna 1922 virallisen tiedon mukaan noin 16 500, ja viisi vuotta myöhemmin EK:n arvio oli ”noin 8 500 puhtaasti venäläistä emigranttia”. Neuvostotiedustelun mukaan suurin osa entisistä upseereista hankki elantonsa ruumiillisella työllä, ja enemmistö oli epäpoliittisia. Heitä yhdistivät patriotismi ja nationalismi, eivätkä he yleensä olleet Suomen itsenäisyyden kannattajia. Niinpä Suomen viranomaiset seurasivat heitä tarkoin. Monarkistijärjestöt olivat tottuneet toimimaan konspiratiivisesti jo vuodesta 1917, sillä ne muuttuivat laittomiksi helmikuun vallankumouksen jälkeen.³⁹

Valkoiset armeijat olivat olleet kova vastus bolševikeille. Venäjän sisällissodassa niiden riveissä taisteli suuri joukko motivoituneita vapaaehtoisia upseereita. Alivoimaisinkin kykenivät valkoiset pitkään lyömään vastassaan olleet kokemattomat ja huonommin johdetut punaiset, ja vuonna 1919 he olivat jopa lähellä voittoa. Heitä oli nyt tuhansittain valmiudessa ja osin aseisakin Euroopan eri maissa. Järjestelmä oli *top heavy* – upseereita ja aliupseereita oli suhteettoman paljon verrattuna sotilaisiin, joita monarkistien oli vaikeampi värvätä. Neuvostojohdon valtasi kuitenkin lähes sairaalloinen sotilasemigranttien pelko.

Monet pakolaiset, ennen kaikkea kasakat, olivat toisaalta valmiita palaamaan kotimaahan. Sisällissodan päätyttyä voittoon ja ulkomaisten interventioden laannuttua Leninin hallitus myönsi Kansainliiton välitystyön ansiosta yleisen armahduksen entisille valkoisille rivimiehille 1922. Jäljelle jäivät upseerit, jotka saattoi-

vat ”puhdistautua” lähinnä värväytymällä Neuvostoliiton turvallisuuspalvelun avustajiksi.⁴⁰

Emigranttirojalistit jakaantuivat vuoteen 1924 mennessä kahteen pääleiriin, ”legitimisti- ja kansanmonarkisteihin”. Ensimmäinen kannatti suuriruhtinas Kirill Vladimirovitšia, joka asui maanpakolaisena Haikon kartanossa vuosina 1917–1920 ja jolla oli sen vuoksi aluksi kannatusta pakolaisten keskuudessa Suomessa. Toiset tukivat suuriruhtinas, kenraali Nikolai Nikolajevitšia, entistä Venäjän joukkojen ylipäällikköä. Kirill oli läheisempää sukua viimeiselle tsaarille ja julistautui itseoikeutetuksi kruununperijäksi. Kirillin tiedustelua Suomessa johtivat kenraalimajurit Vladimir Boisman ja Theodor Charpentier.⁴¹

Nikolai oli aviossa Montenegron kuninkaan tyttären kanssa, ja yhdessä pariskunta oli tuonut hullun munkin Rasputinin Venäjän hoviin. Mannerheim ihaili Nikolaita ja kävi kuuntelemassa katkeria muisteluksia ”hänen Choignyssa lähellä Pariisia sijaitsevassa spartalaisessa residenssissään, jonka Ranskan hallitus oli antanut hänen käyttöönsä”. Nikolai ajoi tsaarivallan palauttamista ja oli melko suosittu hahmo pakolaisten keskuudessa mutta haluttomampi kruunun tavoittelija kuin Kirill. ”Nikolailaiset” uskoivat, että bolševikkivalta voitaisiin kaataa ulkovaltojen hyökkäyksen avulla. Viipurin suurkokouksessa 1924 enemmistö Suomen emigranteista asettui Nikolain tukijaksi.⁴²

Mannerheimilla oli kesällä 1926 ”pitkiä poliittisia keskusteluja” suuriruhtinas Nikolain kanssa. Ilmapiiri oli ilmeisesti sovinnollinen, sillä Nikolain kerrotaan luvanneen hänelle, että jos bolševismi saadaan likvidoiduksi Venäjällä, hän ”takaa Suomelle kaikki ne oikeudet, joista se tällä hetkellä nauttii”. Huhtikuussa Pariisissa järjestetty emigranttikongressi olikin julistuksessaan hyväksynyt muun muassa Suomen itsenäisyyden ja lisäksi luvannut, ettei Venäjän vallankumouksessa kansallistettuja maita palauteta maanomistajille.⁴³

Mannerheimin ja emigranttien toimeliaisuus ei ollut salaisuus neuvostotiedustelulle. *Pravda* varoitti juuri näihin aikoihin ”kenraali Mannerheimia ja kaikkia Suomen aktivisteja”, että ”tie Helsingistä Leningradiin voi osoittautua huomattavasti pitemmäksi kuin tie Leningradista Helsinkiin.”

Suomessa laskettiin olevan yli kaksikymmentä erilaista emigranttien seuraa ja järjestöä. Nikolain edustajia Suomessa olivat neuvostotiedustelun mukaan joku sotaministerin entinen avustaja – ja Mannerheim. ”Kirilliläisten puolueella” oli Suomessa vain 30–40 jäsentä, ja hekin olivat jakaantuneet kuppikuntiin ja kilpailivat keskenään johtajuudesta, raportoi Neuvostoliiton tiedustelupalvelu keväällä 1927. Wrangelilaisia laskettiin olevan kymmenen. Vakoojat paheksuivat samalla sitä, että ”Suomen hallituspiirit suosivat venäläisiä, jotka pitäisi karkottaa Helsingistä”.⁴⁴

Nikolai Nikolajevitšin oikea käsi ja tiedustelupäällikkö oli Suomeen paennut ja Pariisiin päätyntä kenraali Kutepov – EK:n mukaan ”urhea mutta henkisiltä kyvyiltään rajoitettu kenraali Kutepoff”. Hän oli kiihkeä vastavallankumouksellinen, torjunut everstinä jo helmikuun vallankumousta 1917. Hän oli suursodanaikainen Nikolain adjutantti ja esikuntapäällikkö sekä yksi valkoisen armeijan johtohahmoista sisällissodassa. Joidenkin arvioiden mukaan Kutepov oli ”etevä upseeri mutta heikko tiedustelutoiminnan johtaja”⁴⁵, joidenkin mielestä ”psykopaatti”, toisten mukaan raaka mutta oikeudenmukainen.

Emigranttien salainen kirjeenvaihto Pariisiin ja Moskovan välillä kulki Kutepovin kautta ja Puolan diplomaattipostin avulla. Kutepov vieraili toistuvasti Suomessa. Esimerkiksi kesällä 1925 hän oli täällä salaa – ehkä väärällä passilla – monarkistiemigranttien vieraana ja näyttää asuneen Bunakovin kotona ja tavanneen YE-johtoa. Hän oli anonut Pariisissa seitsemän päivän viisumia Suomeen ja kirjoittanut syyksi *affaires personnelles* (vierailu serkun luona). Hänellä oli Suomessa kaksi kenraalin arvoista suosit-

telijaa; toisen nimi saattaa olla Lönnström, toinenkin on epäselvä – luultavasti Haikon kartanon isäntä Johan von Etter.⁴⁶

Palattuaan Pariisista kesällä 1926 Mannerheim kertoi tutulle venäläisupseerille saaneensa erittäin epäedullisen kuvan Kutepovista. Hän oli kutsunut tämän aamiaiselle mutta katunut sitä heti, sillä ”kenraali on äärimmäisen tahditon ja puhuu karkeita (*grub*)”.⁴⁷

Huomattavaa vaikutusvaltaa lännessä ja Suomessakin oli 1921 Berliinissä perustetulla oikeistoemigranttien Korkeimmalla monarkistineuvostolla (VMS). Kenraali Wrangel suhtautui siihen torjuvasti. Tšekan ensimmäinen emigrantteja vastaan suunnattu ohjelma, operaatio Majak, onnistui soluttamaan VMS:n agenteillaan.⁴⁸ Toinen tekijä, jonka Tšeka tietysti halusi kontolliinsa, oli Wrangelin johtama Venäjän valkoinen armeija. Suuriruhtinas Nikolai suostui VMS:n taivutteluihin, ja kun komentaja Wrangel päätti luovuttaa joukkonsa (ja keräämänsä rahavarat) hänen käyttöönsä 1924, julistautui Nikolai syksyllä rajantakaisten venäläisvoimien ylipäälliköksi. Kutepovista tuli ulkomailla olevien venäläisten sotavoimien tosiasiallinen johtaja ja Wrangelin ja Nikolain kuoltua vuosina 1928 ja 1929 virallinenkin johtaja ja merkittävin emigranttiupseeri.⁴⁹

Arvioitiin, että itsenäisyytemme alkuvaiheessa asekuntoisia venäläisiä oli potentiaalisesti rekrytoitavissa Suomesta noin 2 000–4 000, joista suurin osa oli upseereita. Heitä värväsivät ja luettelivat useatkin valkoiset kenraalit. Ensi kertaa Wrangel yritti mobilisoida Suomesta vuonna 1920, mutta joutui saman vuoden syksyllä evakuoimaan joukkonsa, yli 140 000 sotilasta, Krimiltä Venäjän sisällissodan lopuksi. Kenraali Kutepovin alainen osa armeijaa päätyi Gallipolin niemimaalle Turkkiin erittäin vaikeisiin oloihin, riippuvaksi Ranskan niukasta humanitaarisesta avusta. Kutepovin kerrotaan pitäneen joukkojensa henkeä ja kuria siellä ansiokkaasti yllä. Myöhemmin Kutepov karkotettiin

Bulgariasta, jonka hallitusta hän oli ilmeisesti kaatamassa sotilaidensa avulla.⁵⁰

Viimeisen kerran Wrangel yritti vuonna 1923. Rekisteröidäkseen armeijaansa halukkaat upseerit hän lähetti kenraalimajuri Jakov Juzefovitšin edustajakseen Suomeen. Haminassa asuneen kenraalin piti vaalia miesten sotilaallista henkeä, ja tavoitteena oli jonkinlainen ”pohjoinen joukko-osasto”. Neuvostiedustelun mukaan aluksi esiintyi innostusta: Juzefovitš levitti huhua, että suuriruhtinas Nikolailla oli runsaasti varoja, joista riittäisi aineellista tukea pakolaisupseereille, ja että toiminta alkaisi pian: ”erään suurvallan tuella” oli valmisteilla interventio Venäjälle. Kun mitään ei tapahtunut, into laimeni. Juzefovitš raportoi värväyksen vaikeudesta Suomesta Jugoslaviaan vielä ainakin elokuussa 1924. Lopulta kenraali muutti ROVSin edustajaksi Viroon jättäen Eugén Högströmin edustajakseen Suomeen.⁵¹

Kutepov asetti toiminnassa etusijalle vakoilun ja salaiset suhteet Venäjän maanalaiseen oppositioon, jonka hän arvioi voimakkaaksi. Niinpä hän oli ikään kuin valmis lankeamaan ansaan, kun Neuvostoliitto aloitti salahankkeen nimeltään operaatio Trusti.

Vähän veljekset kuuluivat tunnettuun helsinkiläiseen kommunistiperheeseen, ja kaikki viisi päätyivät Neuvostoliittoon ja sotilaiksi tai vakoojiksi. Kaikki vangittiin, neljä tuomittiin kuolemaan ja kaksi teloitettiin. Kuuluisin veljeksistä oli Toivo Vähä. Kuvassa ovat mukana myös äiti Miina ja isä Juho. Perheen rakentamassa talossa Alppikylässä asui sukua ainakin vielä 1980-luvulla, ja se oli pystyssä 2000-luvun alkuun asti. *Jukka Rislakin kokoelma.*